

Razvoj zdravstvenih ustanova u Hrvatskoj do Prvoga svjetskog rata

Development of Medical Institutions in Croatia until World War I

Vladimir Dugački

Hrvatsko društvo za povijest medicine Hrvatskoga liječničkog zbora
10000 Zagreb, Šubićeva 29

Sažetak Nepovoljne društveno-političke i gospodarstvene prilike uzroci su da se medicina u Hrvatskoj počela intenzivnije razvijati dosta kasno, tek u zadnjim desetljećima 19. st. i početkom 20. st. kada se – u relativno kratkom vremenu – osniva niz važnih zdravstvenih institucija kao Zavod za proizvodnju cjepiva protiv boginja, bakteriološko-higijenski zavod, ortopedski zavod, sanatorij za liječenje tuberkuloze, dječji dispanzer, ustanova hitne medicinske pomoći, prosektura. Središta medicinskoga znanstvenog rada postaju bolnice, u kojima se počinju razvijati pojedine kliničke struke. Niču liječnička društva (u Zagrebu Sbor liečnika kr. Hrvatske i Slavonije, u Osijeku Društvo slavonskih liečnika), koja pokreću svoja glasila Liečnički vjestnik i Glasnik Društva slavonskih liečnika. Obrazovanje zdravstvenih kadrova provodi se na Primaljskom učilištu i Farmaceutskom studiju, dok su nenarodne vlasti desetljećima kočile osnivanje Medicinskog fakulteta bojeći se staleža intelektualaca nezavisnog od vlasti. Stvaraju se i ustanove socijalnog osiguranja. U to doba samostalne proizvodnje lijekova u Hrvatskoj još nema, ali niče tvornica instrumenata, ortopedskih pomagala i zavojnog materijala.

Cljučne riječi: zdravstvene institucije, razvoj medicine, edukacija

Summary Unfavourable social, political and economic circumstances have postponed a more intensive development of medicine in Croatia until the late 19th and the beginning of the 20th century. Then, in a relatively short period of time, a number of important health institutions was established: Institute for the Production of Variola Vaccine, bacteriological-hygiene institute, orthopaedic institute, tuberculosis sanatorium, children's clinic, emergency medical service, dissecting department. Hospitals became the centres of scientific medical work and the centres of development of individual clinical disciplines. There was also a number of medical societies (Sbor liečnika kr. Hrvatske i Slavonije in Zagreb, Društvo slavonskih liečnika in Osijek), which started to publish their own gazettes Liečnički vjestnik and Glasnik Društva slavonskih liečnika respectively. The education was carried out at the Midwife College and the Faculty of Pharmacy, while the authorities hindered the establishment of the Faculty of Medicine for a number of decades in the fear of educated classes who would be independent of the government. Social security institutions were also established. There was no independent manufacture of medicines in Croatia, but the factory of instruments, orthopaedic devices and bandages was constructed at that time.

Key words: healthcare institutions, development of medicine, education

Do pred kraj 19. st. u Hrvatskoj znanstvene medicine još nema, za što su krive nepovoljne društveno-političke i gospodarstvene prilike, a istodobno čitava plejada Hrvata znanstvenu medicinu razvija u "bijelome svijetu". Spomenimo samo znanstvenike, mahom profesore na inozemnim sveučilištima: Federika Grisogona iz Zadra, Đuru Baglivija iz Dubrovnika, Ivana Pavla Vlahovića s Visa, Emanuela Kleina iz Osijeka, Karla Heitzmanna iz Vinkovaca (1). Doduše spomena vrijedan je meteorski bljesak našega prvog medicinskog fakulteta, koji je za vrijeme napredne francuske uprave od 1806. do 1811. djelovao u Zadru (2), ali nakon njegova ukinuća ostaje u tom gradu od 1821. djelovati još samo Primaljska škola (3). Još kraći životni vijek ima-

la je privatna kirurška škola, koju je u Zagrebu 1812. otvorio kirurg i porodničar Rudolf Lamprecht – djelovala je samo jedan semestar (4). Do 90-ih godina 19. st. u Hrvatskoj postoje samo četiri nejasno definirane medicinske struke: interna medicina, kirurgija, psihijatrija i porodništvo. Kažem nejasno definirane, jer u manjim hrvatskim bolnicama svi rade sve, a primjerice u zagrebačkoj Bolnici milosrdne braće na Jelačićevu trgu (slika 1) kirurg Josip Fon, koji je 1873. izveo prvu laparotomiju u Hrvatskoj, vodi kirurški i porođajni odjel, a internist Ladislav Rakovac uz internu vodi i psihijatriju (5), dok je u zagrebačkoj Bolnici milosrdnih sestara, tada u Illici 83, Ivan Kosirnik do dolaska Teodora Wickerhausera godine 1890., jedini primarijus čitave

Slika 1. Bolnica milosrdne braće (Zakladna bolnica) u Zagrebu

bolnice. Slično je u najvećoj dalmatinskoj bolnici, onoj u Šibeniku (slika 2), gdje internist Božo Peričić asistira pri kirurškim operacijama, vodi umobolnicu, proučava endemski lues tada poznat kao škrljevska bolest. Začetke psihijatrije nalazimo u Zemaljskom zavodu za umobolne u Stenjevcu, danas Vrapču, otvorenom 1879. (6) i šibenskoj "ludnici" (osnovanoj 1883.) (7) a začetke porodništva, osim u riječkoj Primaljskoj školi iz 1780. i već spomenutoj zadarskoj Primaljskoj školi, nalazimo u zagrebačkome Zemaljskom rodilištu, spojenim s Primaljskim učilištem (slika 3), otvorenim 1877. pod vodstvom Antuna Lobmayera (8). To nije ni čudno kad se zna da je prva stručna medicinska knjiga na hrvatskom jeziku pisana od naših liječnika objavljena tek 1873.-74.: bijaše to *Opisna anatomija ili razudbarstvo čovječjega tiela* dr. Ante Schwarza, koja je u godini 1874. kad je obnovljeno Sveučilište u Zagrebu trebala poslužiti kao udžbenik budućim medicinarima (9). Naime, sveučilišnim zakonom tada je među ostalim bio predviđen i medicinski fakultet, ali nenarodni režim to nije dopustio bojeći se još jednog staleža slobodnomislećih i o vlasti neovisnih intelektualaca. Te godine osnivaju se i prve liječničke udruge: u Zagrebu *Sbor liečnikah kr. Hrvatske i Slavonije*, koji će 1877. pokrenuti stručni časopis "Liečnički vjestnik" (izlazi još i danas) (10), a u Osijeku *Društvo slavonskih liečnika*, koje također te 1877. pokreće svoj "Glasnik Društva slavonskih liečnika" (na žalost izlazi samo dvije godine) (11). Oba časopisa ispočetka više nalikuju na biltene donoseći statističke izvještaje, referate iz strane literature, personalne vijesti, epidemiološka izvješća i tek po koji stručni članak, mahom kazuističke prirode. Međutim kasnije Zbor liječnika sa svojim stručnim sekcijama i njegov "Liječnički vjestnik" postaju tribinom na kojoj se "oštrila" znanstvena medicina. Ostale udruge kao *Zadruga hrvatskih stomatologa* (1903.) i *Slobodna organizacija liječnika Dalmacije* (1907.) potječu s početka 20. stoljeća, kao i Liječnička komora za Dalmaciju osnovana 1903. u Splitu, dok je Liječnička komora za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu osnovana punih 20 godina kasnije (12).

U najvećim hrvatskim bolnicama postupno dolazi do stvaranja specijalističkih odjela. Tako je u Bolnici milosrdne braće u Zagrebu (kasnije poznatoj pod imenom Zakladna bolnica), otvorenoj još 1804., dolaskom prvoga školovanog oftalmologa Vinka Lušića-Matkovića godine 1894.

Slika 2. Bolnica u Šibeniku – najveća u Dalmaciji

Slika 3. Primaljsko učilište i Zemaljsko rodilište u Zagrebu

osnovan trahomski odsjek, odnosno već sljedeće godine samostalni očni odjel (13), a u Bolnici milosrdnih sestara, otvorenoj 1846., koja od 1894. djeluje na današnjoj lokaciji u Vinogradskoj ulici, te se godine iz kirurškog odjela izdvaja tzv. Treći odjel za bolesti očiju, uha, nosa, grla, kože i spolovila (vodi ga Dragutin Mašek) (14). U toj bolnici kirurgiju vodi, kako je već rečeno, najznamenitiji hrvatski kirurg starije generacije Teodor Wickerhauser, koji je da parafraziram, "institucija sama po sebi" (15). On je stvorio neformalnu kiruršku školu iz koje su proizašli mnogi voditelji kirurških odjela diljem Hrvatske, on je početkom 20. st. u bolnicu uveo preoperativnu dezinfekciju kože i uopće operativnog područja jednom tinkturom. U isto doba, godine 1907. neovisno o njemu u riječkoj bolnici Sv. Duha to isto čini znameniti kirurg Ante Grošić (Grossich); tko od njih ima vremenski prioritet teško je reći, no prednost treba dati Grošiću koji je eksperimentalno, sustavnom bakteriološkom kontrolom utvrdio modalitete preoperativne primjene jodne tinkture (16). U istoj bolnici djeluje internist i laringolog Đuro Catti koji se s pravom može ubrojiti među osnivače moderne europske laringologije ne samo zbog izuma prstenaste kirete za odstranjivanje adenoidnih vegetacija već i zbog svojih radova o karcinomu i tuberkulozi larinksa, kao i promjenama u grlu tijekom akutnih zaraznih bolesti (17). U našoj najvećoj dalmatinskoj bolnici, onoj u Ši-

beniku, od 1889. skladno djeluje tandem kirurg Nikola Lalić i internist Božo Peričić, iako ondje do 1910. još nema formalne podjele bolničkog rada na kirurški i interni odjel (18). U Zakladnoj bolnici u Osijeku, otvorenoj 1874., važno je spomenuti da internist Vatroslav Schwarz u bolničkom izvještaju iz 1894. izrijekom spominje potrebu brige o znanstvenoj naobrazbi bolničkih liječnika (19).

No, vratimo se još malo na kraj 19. st. U posljednjem desetljeću 19. st. osnovane su tri institucije važne za medicinsku dijagnostiku: pri Mudroslovnom (tj. Filozofskom) fakultetu godine 1892. Botaničko-fiziološki institut pod vodstvom prof. Antuna Heinza, gdje su se obavljale sve bakteriološke pretrage za potrebe javne zdravstvene službe (20), godine 1897. osnovan je Kr. zem. kemijsko-analitički zavod pod vodstvom prof. Srečka Bošnjakovića, koji je među ostalim obavljao kemijske, mikroskopske i bakteriološke pretrage vode za piće i mineralnih voda (21), a u Rijeci je početkom 1900. osnovana Kraljevska stanica za kemijska ispitivanja, u kojoj se ispitivala pitka voda i živežne namirnice (22). Krajem 19. st. osniva se i u Zadru kemijsko-bakteriološki laboratorij, obnovljen 1912. godine pod vodstvom Miroslava Mikuličića. U to doba (1890.) pada i osnivanje privatnog (dr. Izidor Schlick u Bjelovaru) zavoda za proizvodnju animalne limfe, tj. cjepiva protiv velikih boginja, koji je zavod 1893. podržavljen, premješten u Zagreb kao "Kr. zemaljski zavod za proizvađanje animalnog cjepiva protiv boginjama" i preteča je današnjeg Imunološkog zavoda (23). Iako u Zagrebu još nema medicinskog fakulteta, valja spomenuti neke medicinske zavode i katedre na Sveučilištu. Još je na visokoškolskoj instituciji, kr. Akademiji znanosti u Zagrebu, godine 1850. Moric Weiss uveo predavanja iz higijene, no ona nisu bila duga vijeka. Na obnovljenom Zagrebačkom sveučilištu predavanja iz higijene drži doc. Franjo Hensler, a poslije njega Mihajlo Joanović, koji osniva anatomsku zbirku i 1899. Higijenski zavod Sveučilišta, kojemu će 1907. pridružiti i Bakteriološki zavod. Joanović će kasnije, godine 1913. osnovati Hrvatsko društvo za čuvanje narodnog zdravlja. Na Pravnom se pak fakultetu predaje sudska medicina i zdravstveno zakonodavstvo (doc. dr. Antun Lobmayer) (24). Godine 1882. pri Mudroslovnom je fakultetu osnovan Farmaceutski tečaj (25), na kojem su uz opće prirodoslovne predmete glavni kolegiji bili farmaceutska kemija i farmakognozija. Taj je tečaj tek nekoliko desetljeća kasnije dobio status samostalnog fakulteta.

Institucija socijalnog osiguranja potječe također iz tog posljednjeg desetljeća 19. stoljeća iako je već 1887. u Dalmaciji uvedeno osiguranje protiv radnih nezgoda, a 1888. i protiv bolesti. U Zagrebu je 1892. osnovana Zemaljska blagajna za osiguranje radnika, koja je obuhvaćala 14 okružnih blagajni diljem kraljevine Hrvatske i Slavonije. Spomenimo još jednu instituciju važnu za zdravstvo – godine 1896. Jakob Hlavka je otvorio radionicu, koja je kasnije prerasla u prvu hrvatsku tvornicu kirurških instrumenata, ortopedskih pomagala i zavojnog materijala (26).

Kraj 19. st. u medicinskom je pogledu okrunjen prvim kongresom hrvatskih liječnika: naime u povodu 25. obljetnice svog rada Zbor liječnika Hrvatske je 1899. organizirao znanstveni skup, na kojem su iznesena 32 referata i ne-

koliko demonstracija bolesnika: izvori navode impozantan broj od 177 sudionika (27). Prvi pak međunarodni kongres na našem području bio je talasoterapijski kongres održan 1908. u Opatiji (28). Na tom je kongresu prvi put hrvatski jezik bio ravnopravan raspravni jezik njemačkom jeziku. Opatija je bila izabrana sjedištem tog kongresa jer je u okviru zdravstvenog turizma, koji se tada počeo razvijati na našoj obali, prva dobila status klimatskog lječilišta (1889.) ponajprije zahvaljujući austrijskim profesorima medicine Juliusu Glaxu i Theodoru Billrothu.

Sve su ovo bile pripreme za procvat koji hrvatska medicina doživljava u prvom desetljeću 20. stoljeća. Fizikalna dijagnostika prestaje biti isključivo dijagnostičko sredstvo – ona se upotpunjuje rendgenskim i laboratorijskim pretragama. Samo nešto više od dvije godine trebalo je proći od otkrića rendgenskih zraka da provincijske bolnice u Ogulinu i Srijemskoj Mitrovici nabave rendgenski uređaj (1898.). Slijede ih zagrebačka Bolnica milosrdnih sestara (1901.), privatna ordinacija dr. Laze Popovića u Srijemskim Karlovcima (1904.), Zemaljska bolnica u Pakracu i sanatorij Jakše Račića u Splitu (1905.), Bolnica milosrdne braće u Zagrebu (1907.), bolnice u Šibeniku (1907.) i Zadru (1908.) i drugi (29). U ovom ozračju razvoja hrvatske medicine mjesto je i Božidara Špišića, koji je godine 1905. uputio prvi prijedlog vladi da se u nekoj od zagrebačkih bolnica osnuje ortopedski odjel. Svjestan nasušne potrebe takve institucije, vizionarski uvjeren u budućnost te relativno nove struke, ni nakon ponovljenih uzaludnih pokušaja nije odustao, već je konačno vlastitim silama i sredstvima godine 1908. osnovao mali privatni ortopedski zavod, prvi na slavonskom jugu, koji je prešao svoj razvojni put preko ortopedskog instituta za ratne ozljeđeničke, ortopedske bolnice (slika 4) do klinike za ortopediju (30). Relativno nova znanost – bakteriologija naći će ubrzo primjenu i u nas. Još 1894. u osječkoj bolnici Vladimir Katičić osniva bakteriološku postaju, prvu u Hrvatskoj (31). Godine 1907. Ljudevit Gutschy osniva u Zagrebu privatni bakteriološki laboratorij koji 1913. bude podržavljen pod imenom Zemaljski bakteriološki i higijenski zavod u kojem Gutschy, osim dijagnostičkih postupaka, proizvodi cjepiva protiv tifusa, dizenterije i kolere, a 1919. osniva i prvi Pasteurov zavod u Hrvatskoj (32).

Slika 4. Barake invalidskog doma u sklopu Ortopedske bolnice

Veliki pomor dojenčadi i širenje dječjih zaraznih bolesti pridonijeli su da je godine 1908. u Zagrebu osnovan Gradski dječji ambulatorij, prva socijalno-pedijatrijska ustanova dispanzerskog karaktera (33). Prijelaz od manufakture na industrijsku proizvodnju privukao je u gradove velik broj seoskog stanovništva. Iscrpljujući rad, niske nadnice, slaba prehrana, stanovanje u jeftinijim no nezdravijim stanovima pogodovali su širenju tuberkuloze. U kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od tuberkuloze je godišnje umiralo oko 12.000 stanovnika. Zaslugom ravnatelja zagrebačke Okružne blagajne za osiguranje radnika Ivana Ancela i liječnika Milivoja Dežmana, našega prvog ftizeologa, otvara se 1909. u Brestovcu na Medvednici prvo naše lječilište za tuberkulozne bolesnike (slika 5) koje je bilo prvo radničko lječilište na teritoriju prostrane Austro-Ugarske Monarhije (34). Godine 1909. Zagreb dobiva i Dobrovoljno društvo za spasavanje (danas Ustanova za hitnu medicinsku pomoć) (slika 6) (35). Iste je godine na Šalati položen kamen-temeljac za zemaljsku bolnicu paviljenskog tipa, prijamna je zgrada izgrađena, ali zbog mišljenja o puzavom terenu i nepovoljnim vjetrovima koji bi mogli zarazne klice raznijeti po gradu, nije nikad poslužila toj svrsi, već je pretvorena u plemićki konvikt, kasnije u Anatomski institut (36).

Slika 5. Lječilište za tuberkulozne Brestovac na Medvednici

U bolničkoj se pak medicini događaju krupni napredci. Otvaraju se specijalistički odjeli: u Bolnici milosrdnih sestara Radovan Marković, prvi hrvatski školovani pedijatar, godine 1904. osniva dječji odjel, prvi takve vrste u Hrvatskoj (37). U istoj se bolnici iz tzv. Trećeg odjela osamostaljuje okulistika (1901), a kasnije otorinolaringologija, dermatovenerologija i urologija. Godine 1905. Wickerhause-rov učenik Franjo Durst iz kirurgije izdvaja ginekologiju i spaja ju zajedno s porodničtvom u jednu cjelinu. Međutim, do spajanja psihijatrije s neurologijom doći će tek nakon I. svjetskog rata. Konačno, bolnička se medicina mogla postaviti na znanstvene temelje osnivanjem Prosekture jav-

nih zdravstvenih zavoda grada Zagreba godine 1913. pod vodstvom Ljudevita Juraka (38).

Uvode se i prvi poslijediplomski tečajevi. Na poticaj Zbora liječnika Hrvatske i Slavonije u veljači 1914. pokreću se tečajevi za usavršavanje liječnika, ali tu korisnu inicijativu ubrzo prekida I. svjetski rat. No, sazrelo je vrijeme i za studij medicine. Ratom oslabljena Monarhija, koja je desetljećima kočila inicijativu za otvaranje domačega medicinskog studija, stavljena je pred gotov čin – u prosincu 1917. konačno je otvoren toliko žuđen Medicinski fakultet. Tu je zagrebačka Bolnica milosrdnih sestara odigrala ključnu ulogu, jer su osnivači Fakulteta i prvi profesori Teodor Wickerhauser, Miroslav Čačković i Dragutin Mašek bili iz te bolnice (39).

Slika 6. Zaprežno vozilo Dobrovoljnog društva za spasavanje

Institucije hrvatske medicine radale su se sporo i uz goleme napore. Nije tu igrao ulogu samo manjak financijskih sredstava nego i teritorijalna rascjepkanost Hrvatske i nenarodni režim koji je kočio napredak usprkos velikom entuzijazmu hrvatskih liječnika i njihovoj spremnosti da svoja skromna financijska sredstva stave u službu općega dobra (primjerice Schlick, Špišić i Gutschy). Studij farmacije ostao je desetljećima na formalnoj razini "tečaja", a Medicinski je fakultet otvoren pune 43 godine nakon njegova zakonskog osnivanja. Za čitavo vrijeme Austro-Ugarske Monarhije u kr. Hrvatskoj i Slavoniji (tj. u banskoj Hrvatskoj) nije bilo državne bolnice općeg značaja, nego je inicijativa bila prepuštena redovničkim zajednicama ili privatnim zakladama (primjerice bolnice milosrdnih sestara u Zagrebu i Zemunu, Huttler-Kohlhoffer-Monspergova zakladna bolnica u Osijeku). Duhovna razjedinjenost Hrvatske najbolje se očituje u činjenici da se iste 1874. u maloj banskoj Hrvatskoj osnivaju dva liječnička društva, koja 1877. godine pokreću svako svoj časopis rasipajući tako i financijska sredstva i intelektualne snage.

Literatura

1. Hrvati predavači na inozemnim (sve)učilištima. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica; 2003, str.83-122.
2. GRMEK MD. Medicinsko-kirurška škola u Zadru 1806-1811. Rad JAZU, knj. 323, 1961, str. 5-64.
3. JAMNICKI DOJMI M, ur. 175 godina od početka rada Primaljske škole u Zadru. Zadar: Medicinska škola Ante Kuzmanića; 1996.
4. ČEPULIĆ V. Kirurška škola u Zagrebu g. 1812. i ličnost njezina osnivača Rudolfa Lamprechta. Liječ Vjesn 1942; 64 : 434-9.
5. DUGAČKI V. Zakladna bolnica na Jelačićevu trgu u Zagrebu 1804-1931. Liječ Vjesn 2006;128:242-9.
6. Psihijatrijska bolnica Vrapče 1879-1979. Zagreb: Psihijatrijska bolnica Vrapče; 1979.
7. SIROVICA S. Stoljeće šibenske psihijatrije 1883-1983. Šibenik: Vlastito izdanje; 1983.
8. BUNIJEVAC H, DUGAČKI V, FATOVIĆ-FERENČIĆ S. 120 godina Škole za primalje. Zagreb: Gandalf; 1997.
9. DUGAČKI V. Dr. Ante Schwarz – prvi urednik "Liječničkog vjesnika". Liječ Vjesn 1977;99:81-4.
10. FORENBAHER A. Povijest Zbora liječnika. U: Grmek M.D. i Dujmušić S, ur. Iz hrvatske medicinske prošlosti. Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske; 1954, str. 5-34.
11. DUGAČKI V. Društvo slavonskih liječnika u Osijeku i njegov časopis. Liječ Vjesn 1977;99:511-6.
12. POLJAK Ž, ur. Hrvatska liječnička komora 1903-1995-2005. Spomen-knjiga. Zagreb: Hrvatska liječnička komora; 2005.
13. DORN V, Vinko Lušić-Matković, prvi hrvatski školovani oftalmolog. Liječ Vjesn 1971;93:781-6.
14. HUDOLIN V, ur. Klinička bolnica "Dr. Mladen Stojanović" 1846-1986. Zagreb: Klinička bolnica "Dr. M. Stojanović"; 1986.
15. FLORSCHÜTZ V. Dr. Teodor Wickerhauser i njegova škola. Liječ Vjesn 1933; 55: 465-6.
16. GRMEK MD. Doprinos hrvatskih liječnika medicinskim znanostima u svijetu (od srednjeg vijeka do 1918. godine). Med Vjesn 1995;27:33-41.
17. ŠKROBONJA A, MANESTAR D. Dr. Catti, Rijeka: Edit; 1999.
18. SIROVICA S. Peričić dr Božo, Lalić dr Nikola. Šibenik: Zbor liječnika Hrvatske; 1989.
19. UTVIĆ V. Povijest bolničkih ustanova u Osijeku od 1874-1974. II. dio. Osijek: Opća bolnica; 1974.
20. BERLOT J. Razvitak mikrobiologije i imunologije u Hrvatskoj do 1923. U: I. simpozij o historiji mikrobiologije i imunologije u Hrvatskoj do 1923. godine. Zagreb: JAZU; 1923, str. 31-45.
21. Ibid. str. 38.
22. BAKAŠUN V, ur. Zavod za javno zdravstvo Primorsko-goranske županije Rijeka 1900-2000. Rijeka: Zavod za javno zdravstvo; 2000, str. 53-57.
23. Od "Kraljevskog zemaljskog zavoda za proizvodjanje cjepiva proti boginjam" do Imunološkog zavoda, Zagreb 1893-1993. Zagreb: Imunološki zavod; 1993.
24. DUGAČKI V. Medicinska nastava u Zagrebu prije otvorenja Medicinskog fakulteta. AMHA 2006;4:111-20.
25. MALNAR M, GRDINIĆ V. Jedno stoljeće studija farmacije u Zagrebu (1882-1982). Saopćenja ("Pliva") 1983;29:111-32.
26. DUGAČKI V. Prva hrvatska tvornica medicinskih instrumenata Jakoba Hlavke. Medicus 2005;14:91-4.
27. Rad Sbora liječnika kraljevine Hrvatske i Slavonije prigodom proslave 25. godišnjice njegovog obstanaka. Zagreb: Naklada Sbora liječnika; 1899.
28. VUČAK I. Prvi međunarodni liječnički kongres u Hrvatskoj posvećen talasoterapiji. Hrv Vode 2003;11:234-7.
29. FATOVIĆ-FERENČIĆ S. Liječnički vjesnik u ozračju rendgenoloških početaka u Hrvatskoj. Lij Vjesn 1996;118:84-85.
30. Spomenica povodom 50. obljetnice rada Katedre za ortopediju 1922-1972. Zagreb: Klinika za ortopediju; 1973, str.11-13. i 75-78.
31. VUČAK I. Vladimir Katičić, prvi hrvatski mikrobiolog i prvi pročelnik Društva za povijest medicine HLZ-a. Liječn Nov 2007; 7(br. 60):64-69.
32. TOMIĆ-KAROVIĆ K. Ljudevit Gutschy. U: I. simpozij o historiji mikrobiologije i imunologije u Hrvatskoj do 1923. godine. Zagreb: JAZU; 1923, str. 107-17.
33. ŠVARC Ž. Gradski dječji ambulatorij u Zagrebu. Liječ Vjesn 1910;32:1-7 i 1928;50:723-7.
34. Lečenje i suzbijanje tuberkuloze u našem radničkom osiguranju. Lečilište Središnjeg ureda za osiguranje radnika "Brestovac" kraj Zagreba 1909-1934. Zagreb: SUZOR; 1934.
35. Stanica za hitnu medicinsku pomoć Zagreb 1909-1989. Zagreb: Stanica za hitnu medicinsku pomoć; 1989.
36. BAGARIĆ M. Ignjat Fischer – zdravstveni i školski objekti. Magistarski rad. Zagreb: Sveučilište; 2006.
37. DUGAČKI V. Dr. Radovan Marković, prvi hrvatski pedijatar, zdravstveni prosvjetitelj i ministar zdravstva. Hrv zagorje 2005;11:239-44.
38. BELICZA B, ŠAIN S. Uloga i doprinos Hrvatskoga liječničkog zbora u osnivanju Prosekture javnih zdravstvenih zavoda grada Zagreba g. 1913. Liječn Vjesn 1998;120:349-55.
39. ČEČUK LJ, BELICZA B, ŠKRBIĆ M, ur. Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb: Stvarnost; 1984.

Adresa za dopisivanje / Corresponding Address

Vladimir Dugački, prim. dr. med.
Hrvatsko društvo za povijest medicine
Hrvatskoga liječničkog zbora
10000 Zagreb, Šubićeva 29

Primljeno / Received

15. 5. 2008.
May 15, 2008

Prihvaćeno / Accepted

2. 6. 2008.
June 2, 2008

Andol[®] 100

acidum acetylsalicylicum

100 mg acetilsalicilne kiseline u puferiranom obliku
20 tableta

Terapijske indikacije:

- Sprječavanje i liječenje stanja s povećanim nakupljanjem trombocita, npr. akutnog infarkta miokarda i cerebrovaskularnog inzulta
- Dodatno liječenje nestabilne angine pectoris i kratkotrajnih smetnji moždane cirkulacije
- Sprječavanje začepljenja aortokoronarnog premoštenja

PLIVA kardio

10-08-AND-02-NO/057-08/10-09

 PLIVA

Članica Barr grupe